

HƏMKARLAR İTTİFAQI HƏRƏKATI VƏ SOSIAL TƏRƏFDAŞLIQ BÖLMƏSİ

UOT – 316

Zeynəddin Şabanov

Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, fəlsəfə ü.f.d., dosent

HƏMKARLAR İTTİFAQLARININ AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ DÖVRÜ VƏ CAVAD BƏY MƏLİKYEQANOVUN VƏTƏNPƏRVƏRLİYİ

Məqalədə həmkarlar ittifaqlarının Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə fəaliyyətinə işıq salınır, buradakı mürəkkəb vəziyyət geniş təhlil olunur. Bildirilir ki, həmin dövrdə üzvlüyündə qeyri-azərbaycanlıların, bolşeviklərin çoxluq təşkil etdiyi həmkarlar ittifaqları (Bakı Fəhlə Konfransı) milli hökumətin qərarlarını qəbul etmir, tez-tez mitinq və tətillər keçirərək yeni yaranmış hökumətə əlavə problemlər yaradır, sahibkarlara zərər yetirir, iqtisadi böhranı dərinləşdirir, Sovet Rusiyasına meyillənmiş təbliğat aparırdı. Bildirilir ki, C.Məlikyeqanovun rəhbərlik etdiyi sonradan yaranmış Həmkarlar İttifaqı Mərkəzi isə doğru yol tutaraq Milli hökumətə dəstək vermiş, fəhlələr müstəqil respublikanın güclənməsi üçün səy göstərmişlər. Məqalədə C.Məlikyeqanovun həyat yoluna nəzər salınır, onun vətənpərvərliyi və fədakarlığı geniş təhlil olunur.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurulduqdan sonra xalqın sərvətlərinin talan edilməsinin qarşısı alındı. Lakin bolşeviklərin həmkarlar ittifaqları təşkilatlarına güclü təsiri davam edirdi. Ümumilikdə isə Bakı fəhlələri içərisində qeyri-azərbaycanlılar üstünlük təşkil edirdi. Onların da əksəriyyəti bolşeviklərin tərəfini saxlayırdılar.

Gənc Azərbaycan hökuməti ölkədə sabitliyi saxlamaq üçün bütün diplomatik imkanlarından çevikliklə istifadə edərək, ingilis komandanlığı ilə siyasi kompromisə getməyə məcbur olmuşdu. Bu dövrdə xırda burjua liderlərinin rəhbərlik etdiyi Bakı Fəhlə Konfransının (BFK) hökumətlə barışmaz müxalifətdə olması Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətinə pozucu çətinliklər yaradırdı. 1918-ci il dekabrın 24-də BFK məhbusların buraxılması, mətbuat azadlığı, həmkarlar ittifaqının sərbəstliyi, yığıncaqlar azadlığı şüarları altında tətil keçirdi. Bu xəyanətkar tətildə menşevik Çurayev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin guya həmkarlar ittifaqlarının azadlığını pozduğu barədə riyakar bəyanat vermiş və qanuni Azərbaycan dövlətilə hesablaşmayaraq ingilis komandanlığından tələb etmişdi ki, neft sahibkarlarından və fəhlə konfransı nümayəndələrindən ibarət sazışçı komissiya yaradılsın və kollektiv müqavilə bərpa olunsun. BFK-nın iclasında iştirak edən M.Ə.Rəsulzadə konfransın liderlərinin separatçı mövqeyini qəti pisləmiş və xüsusilə vurğulamışdı ki, fəhlələrin iqtisadi maraqları ilə bağlı bu problemin həllində səlahiyyətli tərəf ingilis komandanlığı deyil, öz parlamentinə söykənən yeganə qanuni Azərbaycan hökumətidir [5, s.25].

Üçgünlük 1918-ci il dekabr tətili Bakı fəhlələrinin qələbəsi ilə başa çatdı. Tətilin “ibrət dərsləri” bu oldu ki, fəhlə kütlələri içərisində bolşeviklərin riyakar siması üzə çıxdı, ingilis komandanlığı isə Bakı proletariyatının real gücünü hiss edərək, onun siyasi tələblərinə daha ehtiyatlı yanaşmağa başladı. Komandanlıq güzəştə gedərək məhbusları azad etməli olmuşdu. Vəziyyətin mürəkkəb xarakterini real qiymətləndirən Parlament özünün 1918-ci il 25 dekabr tarixli iclasında siyasi məhbuslara amnistiya vermək məqsədilə A.Kardəşev, A.Əfəndiyev, A.Tağıyev, A.Səfikürdski, S.Ağamalıoğlundan ibarət komissiya yaratmalı oldu. Fəhlə tətillərinin yaratdığı mürəkkəb sosial-siyasi şərait elə idi ki, həm Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin, həm BFK-nın tədbirlərində fəhlələrin əmək hüquqları gündəlikdən düşmürdü. Dekabr tətilindən sonra mütəmadi keçirilən fəhlə konfranslarında siyasi xarakterli məsələlərin müzakirəsinə daha çox yer verilirdi. Artıq 1919-cu ilin yanvarında etnik situasiya da mürəkkəbləşmişdi. Belə ki, rus fəhlələri açıq-aşkar kommunistlərə meyil göstərir, bolşeviklərin konfransında onlar daha çox çıxış edərək, fəhlələr arasında Müsavat hökumə-

tinin sosial siyasətinə qarşı böhtançı bəyannamələr yayırdılar. Həmin ilin martından kommunistlər konfransın tədbirlərində çoxluq təşkil etməyə başlayır. Artıq konfransın rəyasət heyətində təmsil olunan 10 üzvdən 7-si kommunist idi. 1919-cu il yanvarın 8-də parlament iclasında müsavətçi A.K. Kazımzadənin müsavət fraksiyasının Əmək nazirinə ünvanladığı tələbdə fəhlələrin vəziyyətinin son dərəcə ağır olduğu göstərilir, kollektiv müqavilənin ləğv edilməsi, əməkhaqqının aşağı düşməsi xüsusi vurğulanırdı. Müsavat fraksiyasının bu haqlı iradəsinə Əmək naziri A.Səfikürdski operativ reaksiya verərək, fəhlələrin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün hökumətin bütün səyləri göstərəcəyini bəyan etmişdi. O, müttəfiqlərin, komandanlığın, neft sahibkarlarının, bank və fabrik müfəttişliyi nümayəndələrinin iştirakı ilə çağırılmış müşavirədə 1919-cu il yanvarın 1-dən fəhlə və qulluqçuların maaşını artırmaq məqsədilə müəyyən vəsaitin ayrılacağını bəyan etmişdi. Əmək nazirliyi iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək təşəbbüsünü bolşevik hay-küçülərinin, eləcə də menşevik-daşnak millətçilərinin öhdəsinə buraxmamaq üçün özü fəhlə məsələsi üzrə xüsusi müşavirənin təşkilinə başlamışdı. Xüsusi müşavirə əməyin mühafizəsi və fəhlələrin məişət məsələləri ilə bağlı problemləri tez bir zamanda həll etməyi planlaşdırmışdı [6, s.21]. Təəssüf ki, həm subyektiv, həm də obyektiv səbəblər, eləcə də bürokratik süründürməçilik üzündən parlament gənc respublikanın siyasi imici üçün müstəsna əhəmiyyət kəsb edən bu sənədi yalnız 1919-cu il martın 19-da təsdiq etdi. Hökumət “fəhlələr məsələsi”lə ciddi məşğul olsa da, əməkhaqqının artırılması məqsədilə mümkün daxili vəsait və imkanların axtarışlarında əlindən gələni etsə də, ölkənin iqtisadi vəziyyətində müsbət dəyişikliklərə nail ola bilməmişdi, əksinə, bolşeviklərin təxribatçı səyləri nəticəsində istehsalın tempi aşağı düşür, gündəlik tələbat məhsullarının qiyməti artırdı. Lakin artmaqda olan iqtisadi böhran hökuməti təxirəsalınmaz tədbirlər görməyə vadar etsə də, digər partiya və fraksiyaların parlamentin fəaliyyətini pozmağa yönəlmiş hərəkətləri ölkədə siyasi-iqtisadi böhranı daha da kəskinləşdirirdi. Məsələn, 1919-cu il fevralın 4-də Parlamentdə fəhlə komissiyasının əməkhaqqını artırmaq üzrə qanun layihəsi müzakirə edilərkən, sosialistlər bunun fəhlələrin maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında heç bir faydası olmayacağını da israr etmişdilər. Bu məsələdə “İttihad” partiyası da sosialistləri dəstəkləmişdir. Layihəni yalnız “müsavət”çilər bəyənib müdafiə etmişdilər. İttihadçıların bu mövqeyi əslində hökumətə ilk etimadsızlığın təzahürü idi [4, s.32].

Buna baxmayaraq, ayrı-ayrı yerlərdə əmək adamlarının geniş yığıncaqları keçirilir və parlamenti müdafiə edən qətnamələr qəbul olunurdu. 1919-cu il yanvarın 1-də Ramanada fəhlələrin 500 nəfərlik yığıncağı bu mövqeyi belə ifadə edirdi: “Biz, Ramanada yaşayan fəhlə və kəndlilər Azərbaycan parlamentini təbrik edirik və ona bütün qəlbimizlə etimad göstəririk. Biz “Znamya truda”, “Naşe Vremya”, “Vperyod” qəzetlərində millətimizə düşmənçilik münasibətləri əks etdirən məqalələrə etirazımızı bildiririk”. Hümmətçi-menşeviklər də hökumətin iqtisadi siyasətini birmənalı şəkildə qeyri-qənaətbəxş sayır, üstəlik də israr edirdilər ki, mövcud parlament fəhlə və kəndlilərin mənafehlərinin əsl müdafiəçisi deyildir. Buna görə də təsadüfi deyildir ki, ölkədə hökumət böhranı ilə müşayiət olunan ağır iqtisadi çətinliklərdən istifadə edən bolşeviklər Bakı fəhlələri və Zaqafqaziya və Şimali Qafqaz əhalisi ilə vahid cəbhə yaradıb, yerli “əksinqilabi” hökumətləri yıxıb Sovet Rusiyası ilə birləşmək taktikasını seçmişdilər. Bu taktikaya real qüvvə vermək məqsədilə Bakı bolşeviklərinin təşəbbüsü ilə Bakıda 1919-cu il aprelın 27-də Zaqafqaziya, Dağıstan və Zakaspi həmkarlar ittifaqlarının qurultayını keçirmişdilər. Qurultay “proletar diktaturası yolu ilə sosializmə çatmaq” şüarı altında keçmişdi. Beləliklə, həmkarlar ittifaqları tamamilə bolşeviklərin siyasi mübarizə alətinə çevrilmiş oldu. Ona görə də bütün tətillər siyasi şüarlar altında keçirilirdi. Tətillər bütün hallarda ölkənin siyasi sabitliyinə ciddi təsir göstərir, kapital ilə əmək arasında konfliktləri daha da kəskinləşdirirdi. Rusiya ilə ticarət əlaqələrinin kəsilməsi isə Azərbaycanı həm iqtisadi, həm də siyasi cəhətdə gücdən salırdı. Əhəlinin yoxsulluğunu siyasi spekulyasiya obyektinə çevirən bolşeviklər müsavətçi həmkarlar ittifaqlarının sosial proqramını gözədən salmaq məqsədilə fəhlələri tez-tez təxribatçı tətillərə təhrik edirdilər [6, s.23]. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin antiböhran proqramının həyata keçirilməsinə hər vasitə ilə mane olan bolşeviklər bilərəkdən ümumi tətil elan etmiş, təkcə iqtisadi tələblər (kollektiv müqavilənin bərpası) deyil, həmkarlar ittifaqının funksiyalarına zidd siyasi tələblər (neft məhsullarını Sovet Həştərxanına göndərmək) irəli sürmüşdülər. Bolşevik “liderləri” ümumi Bir May siyasi tətilini keçirməyə nail olsalar da, hökumətin iqtisadi siyasəti əleyhinə aksiya keçir-

mək niyyətlərini həyata keçirə bilməmişlər. Çox önəmlidir ki, müsavət hökumətinə sadıqlığını nümayiş etdirərək, azərbaycanlılar tətilin hökumət əleyhinə çevrilməsinə mane olmuşdular. Bu bir daha azərbaycanlıların milli-siyasi şüurunun artmasından xəbər verirdi. Lakin parlament də öz növbəsində siyasi tətillərə yol verməmək məqsədilə 1919-cu il mayın 5-də elan etmişdi ki, BFK-nın keçirdiyi tətil iqtisadi tələblərdən uzaq siyasi aksiyalar olub, milli dövlətçiliyə qarşı çevrilmiş tətillərdir. Bu tipli tətillərdə iştirak edənlər həbs ediləcək və ölkə hüddudlarından qovulmaqla cəzalandırılacaqlar. Hökumət siyasi gərginliyi azaltmaq üçün Əmək nazirinə tapşırırmışdı ki, sahibkarlarla fəhlələrin birgə görüşündə iqtisadi tələbləri müzakirə etsin. Hökumətin bu addımını sosial tərəfdaşlıq yolunda ilk mühüm addım kimi qiymətləndirmək olar [5, s.34].

Hökumətin qadağasına baxmayaraq, 1919-cu il mayın 6-da BFK yenidən tətil elan etdi. Azərbaycanlı fəhlələrin tətilin keçirilməsi əleyhinə qəti mübarizəsi hökumətin qətiyyəti sayəsində, eləcə də ölkədə sabitliyə maraq göstərən ingilis komandanlığı tərəfindən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin siyasətinin dəstəklənməsi dəmiryolçuların tətilini iflasa uğratdı. Hökumət mayın 9-da tətilçilərin 43 fəalını həbs etmişdi. Bunların arasında A.Mikoyan, A.Anaşkin, A.Çurayev və Qurbanov var idi. Dəmir yolu məsələsinə daha çox strateji faktor Cənubi Qafqazda müttəfiq qoşunlarının baş komandanı, general Q.F.Millin əmrində göstərilirdi ki, dəmir yollarının, rabitə yollarının, körpülərin, hərbi sursat anbarlarının tələf edilməsində iştirak edən şəxslər hərbi tribunala veriləcək, ölüm cəzasına məhkum ediləcəklər.

Əmək naziri isə sahibkarlardan fəhlələrin tətillər ərzində buraxılmış iş günlərini ödəməsini tələb etmişdi. 1919-cu il 13 may tətili tam məğlubiyyətə uğradı, baxmayaraq ki, həmin dövrdə bolşeviklərin rəhbərliyi onlara “rəğbət” bəsləyən həmkarlar ittifaqlarını “Bakı şəhəri və onun rayonlarının neft və emal sənayesi və onlara köməkçi sahələrin işçilərinin Birləşmiş ittifaqı”nda birləşdirə bilmişdilər. Maraqlıdır ki, tətilçilər içərisində müsəlman bolşevikləri iştirak etməmişdilər. Tətilin uğursuzluğunda müttəfiq qoşunların baş komandanlığının dəstəyiylə yanaşı, BFK-nın daxilində birliyin olmaması da neqativ rol oynamışdır. Üstəlik, tətil başlanmazdan əvvəl gözləmə mövqeyi tutan menşevik-eserlər sonralar ona mənfi münasibət bildirmişdilər. Bu siyasi aksiyada bolşeviklər məğlub olsalar da, onlar Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin sabitlik proqramını pozmaq siyasətindən heç zaman əl çəkməmişlər. Belə ki, ilk pozucu təşkilati addım olaraq, onlar BFK-nın menşevik rəhbərliyini bolşevik liderləri ilə əvəz etməyə nail olmuşdular. Bu taktiki manevr bolşeviklərə həmkarlar ittifaqını nəzarətə götürmək strategiyasını həyata keçirmək yolunda ciddi addım oldu. Etiraf edilməlidir ki, konkret şəraitdə siyasi-iqtisadi sabitsizlik obyektiv olaraq bolşeviklərin təxribatçı fəaliyyətinə işləyirdi. Cari iqtisadi problemlərin həll edilməməsi, sənaye işçiləri arasında narazılıq bolşeviklərə həmkarlar ittifaqlarından fəhlələrə psixoloji təsir aləti kimi istifadə etməyə imkan yaratmışdı. Digər tərəfdən, hökumətin həmkarlar ittifaqları ilə işləmək sahəsində çevik siyasətinin olmaması bolşeviklərin hökuməti devirməklə bağlı demoqoji təbliğatına psixoloji mühit yaratmışdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin sosial bazasının tükənməyə başladığı həmin dövrdə əvvəlcə çar Rusiyasını, sonralar isə öz qanuni milli dövlətlərini devirmək proqramını səylə həyata keçirməyə çalışan fəhlə komissiyalarının fəaliyyətində öz şüarları ilə həmkarlar ittifaqlarını partiyanın möhkəm dayacağına çevirmək siyasətlərini yeritmişlər. Bolşeviklərin bu taktikası bir daha sübut etmişdi ki, onlar həmkarlar ittifaqlarının əsl sosial təyinatından yan keçərək, Azərbaycanın ictimai mühitilə heç bir əlaqəsi olmayan proletar inqilabı ideyalarını təbliğ etməyə, partiyanın hegemon qüvvə olması psixologiyasını kütlələrin beyninə yeritməyə üstünlük verirdilər. Siyasi şüurun çox aşağı səviyyədə olması, BFK-da xırda burjua müxalifətinin zəifləməsi, bütövlükdə iqtisadi vəziyyətdə pozitiv irəliləyişlərin olacağına inamsızlıq ona gətirib çıxardı ki, 1919-cu ilin yazında həmkarlar ittifaqları üzərində tam nəzarət bolşeviklərin əlinə keçdi. Təsədüfi deyildir ki, 1919-cu ilin aprelində keçirilmiş Azərbaycan, Dağıstan, Zakaspi Həmkarlar İttifaqlarının qurultayı bolşeviklərin tam üstünlüyü ilə keçmiş, bununla da sosialistlərin son dayacağı olan Bakı Həmkarlar İttifaqları Şurasında da bolşeviklər tam hakimiyyətə nail ola bilmişdilər [4, s.38].

Bu qurultayda Azərbaycan həmkarlar ittifaqları tamamilə bolşeviklərin platformasına keçdilər. Bu dövrdən başlayaraq, bolşeviklərin təsiri altında olan Azərbaycan həmkarlar ittifaqları bolşeviklərin Rusiyaya qovuşmaq siyasətində alət rolunu oynamağa başladılar. Bolşeviklər həmkarlar it-

tifaqlarından öz ideyalarını kütlələrin beyninə yeritmək üçün legal kütləvi tribuna kimi istifadə edir, bu sosial qurumun əsl təyinatından uzaqlaşaraq, Kommunist partiyasının əlində alətə çevrilməsinə nail olmuşdular.

Bunun qarşısını almaq üçün hökumət bolşeviklərin tam təsiri altında olan Mərkəzi Fəhlə Klubunu bağlamaq üçün dəfələrlə cəhd göstərmişdi. İlk dəfə 1919-cu il dekabrın 9-da MFK-nın binası möhürlənmişdi. Buna cavab olaraq, Fəhlə Konfransının Rəyasət Heyəti etiraz tətilinə çağırışla çıxış etmiş və hökuməti Mərkəzi Fəhlə Klubu binasını açmağa məcbur etmişdi [4, s.33].

Fəhlə sinfinin mənafeyini müdafiə etmək şüarı ilə kommunistlər milli hökumətə qarşı mübarizəni getdikcə gücləndirirdilər. Kommunist təbliğatçılar fəhlələrin öz hüquqları uğrunda mübarizəyə qarşı Daxili İşlər Nazirliyinin mane olması barədə fəhlələr içərisində kampaniya aparırdılar.

Bu vəziyyət parlamentin və hökumətin işinə çox ciddi mənfi təsir göstərirdi. 1919-cu il dekabrın 28-də Əmək və Əkinçilik Naziri Ə.Pepinov həmkarlar ittifaqı təşkilatlarının iştirakı ilə fəhlə məsələsinə dair müşavirə keçirdi. Nazir həmkarlar ittifaqının işlərinə nazirliyin qarışmayacağını bildirərək fəhlələri əmin etmişdi ki, fəhlə klubuna və fəhlə təşkilatlarına polis basqıları dayandırılacaq, yığıncaq azadlığı məhdudlaşdırılmayacaq və əməkhaqqı artırılacaqdır. Nazir fəhlələrdən ona kömək göstərmələrini xahiş etmişdi.

Respublikanın Daxili İşlər Naziri M. Vəkilov bəyanat verərək, Nazirliyin fəhlələrin öz iqtisadi və hüquqi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq uğrunda mübarizəsinə qarışmayacağını bildirmiş, eyni zamanda qeyd etmişdi ki, dövlətə qarşı yönələn bütün çıxışları yatırmaq üçün hər vasitədən istifadə ediləcəkdir [5, s.40].

Buna baxmayaraq, kommunistlər inadkarlıqla mübarizəni davam etdirirdilər. Sovet Rusiyasının hərtərəfli müdaxiləsi isə vəziyyəti günbəgün gərginləşdirdi.

1920-ci il aprelin 27-dən 28-nə keçən gecə parlament hakimiyyəti Müvəqqəti İnqilab Komitəsinə təhvil verildi.

Bununla belə qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə həmkarlar ittifaqları milli dirçəliş mühitində Avropa tipli sosial institut kimi mümkün olan fəaliyyətini həyata keçirmişdir.

AXC dövrü həmkarlar ittifaqının lideri Cavad bəy Məlikyeqanov

Cavad bəy Rza bəy oğlu Məlikyeqanov 1878-ci ildə Şuşa qəzasının Tuğ kəndində anadan olmuşdu. İbtidai təhsilini məşhur maarifçi və tarixçi Mir Mehdi Xəzaninin ev məktəbində almış, sonra texniki məktəbi bitirmişdir. O, 1903-cü ildə, yəni 25 yaşında Bakıya gəlir və neft mədənlərində işləməyə başlayır, inqilabi hərəkətdə iştirak edir, “Hümmət” təşkilatına üzvü olur.

1909-cu ildə çar hakimiyyətinə qarşı mübarizə apardığına görə general-qubernator Martinovun əmri ilə birillik həbs olunaraq Bakıdan sürgün edilir. Cəzası bitəndən sonra C.Məlikyeqanov doğma kəndinə qayıdır burada öz təhsili ilə məşğul olur, Şuşanın, Karyaginın (Füzuli), Ağdamın, Gəncənin və başqa şəhərlərin maarifçiləri ilə tanış olur. Baxşəli bəy Məlik Aslanovun qızı Rəna xanım ilə ailə qurur. Bu nikahdan oğlu Ənvər, qızı Tamara dünyaya gəlir. Lakin tale Cavad bəydən bir müddət “üzünü döndərir”: o, ikiyaşlı oğlu Ənvəri, sonra isə gənc həyat yoldaşı Rəna xanımını itirir. Bu ayrılığa dözə bilməyən Cavad bəy tək qalmış qızını anası Mina xanımın yanında qoyub 1914-cü ildə yenidən Bakıya gəlir və burada milyonçu Şibayevin mədənlərində işləməyə başlayır [2].

1917-ci ildə M.Ə.Rəsulzadənin tövsiyəsi ilə “Müsavat” partiyasına üzv olur və partiyanın birinci qurultayında fəal iştirak edir. Partiyada fəhlə münafiqşələri üzrə iş aparır. Partiyanın idrəedici orqanlarında aktiv çalışan Məlikyeqanov yüksək nətiqlik qabiliyyəti ilə tezliklə böyük rəğbət qazandır. Bu dəfə o təhsilini və işini yoluna qoya bilir, texniki ixtisas üzrə eyni vaxtda iki ali təhsil alır. Rus, fars, alman, gürcü, erməni dillərini mənimsəyir.

Məlikyeqanov 1917-ci ilin oktyabrında “Müsavat” partiyasının Zaqafqaziya səyminin müsəlman fraksiyasının üzvü, növbəti il isə, Azərbaycan Milli Şurasının üzvü olur. 1918-ci il mayın 28-də Həsən Ağayev, Fətəli xan Xoyski, Nəsim Yusifbəyli, Rəhim Vəkilov, Xəlil Xasmməmmədov, Şəfi Rüstəmbəyov, Nəriman Nərimanbəyov və Musa Rəfiyevlə birgə Cavad bəy Məlikyeqanov Azərbaycanın Müstəqilliyi haqqında İstiqlal Bəyannaməsinə imza atmış və Azərbaycan Cümhuriyyəti-

nin banilərindən biri olmuşdur. Tezliklə o, Azərbaycanın Zaqafqaziya seyminin nümayəndəsi təyin olur.

Məlikyeqanov Azərbaycan Parlamentinin üzvü kimi münafiqlik, məsuliyyətli bölgələrə ezam edilirdi, qayıdanda isə fəhlə kütləsi qarşısında hesabat verirdi. 1919-cu il martın 10-da Parlament tərəfindən təsdiq edilən fəhlə məsələsi üzrə xüsusi müşavirənin tərkibinə daxil edilmişdi. O, fəhlə məsələsini bolşevik ideologiyasının inhisarına verənlərdən fərqli olaraq, Azərbaycan Cümhuriyyətinin müstəqilliyi naminə çalışan fəhlələrin təmsilçisi idi. Azərbaycanın müstəqilliyinin Avropa dövlətləri tərəfindən tanınması tədbirlərində çıxış edərək demişdi: “Elan olunmuş müstəqilliyi Avropa tanımasaydı belə, fəhlələr onun uğrunda öz həyatlarını qoymağa həmişə hazır olmuşlar” [9].

1919-cu ilin oktyabrında “Müsavət” partiyasının ikinci qurultayında mandat komissiyasının üzvü olmuş, elə həmin ay partiyanın Bakı komitəsinə seçilmişdir. Məlikyeqanov Türk Fəhlə Konfransının təşkilatçılarından biri olmuş, Mərkəzi həmkarlar ittifaqlarına sədr seçilmişdi.

Cavad bəy Cümhuriyyətin ictimai-siyasi xadimləri arasında fəhlə sinfinə çox yaxın olmasıyla fərqlənirdi. Cavad bəy həm də üzvü olduğu Müsavat Partiyasının sıralarında həmişə sadə zəhmətkeş xalqın həyat və güzəranı ilə bağlı radikal çıxışların müəllifidir. Məsələn, 1919-cu il dekabr ayının 8-də başlanan Müsavatın dördüncü iclası tamamilə partiyanın aqrar siyasətinin müzakirəsinə həsr edilmişdi. Çıxış edənlər arasında Cəfər Cabbarlının, bir də Cavad bəy Məlikyeqanovun çıxışları daha çox diqqəti çəkmişdir. Geniş nitqlə çıxış edən Cavad bəy partiyanın zəhmətkeşlərin güzəranı ilə bağlı siyasətini sərt tənqid edir. Azərbaycan fəhlələrinin müstəqil Cümhuriyyətin qurulmasında və ərazi bütövlüyünün təmin olunmasında xidmətlərini xüsusi qeyd edən natiq bildirir ki, “göstərdikləri vətənpərvərliyə baxmayaraq, onlar heç də yaxşı vəziyyətdə yaşamırlar. Ancaq partiyanın arxasınca gedən, onun çağırışına hər zaman səs verən fəhlə sinfi iqtisadi durumlarının yaxşılaşacağına ümid edirdilər” [3].

Müsavət partiyasından parlamentə təmsil olunanların siyahısında Cavad bəy yeddinci şəxs olaraq göstərilir. Partiya işində iştirakı fəhlə konfransının fəaliyyəti ilə əlamətdardır. Müsavat partiyasının ikinci qurultayında mandat komissiyasının üç üzvdən biri seçilən C. Məlikyeqanov fəhlələrin rifahını təmin etməyə çağırmışdır. Fəhlələrin Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mübarizədəki xidmətlərindən, mart döyüşlərində tələfatından, Denikin əleyhinə mövqelərindən bəhs edərək bunun müqabilində onların güzəranı ilə bağlı hökumət qarşısında kəskin tələblə çıxış edirdi: “Fəhlələr tərəfindən belə dövlət vətənpərvərliyindən sonra onların ən vacib tələbatları təmin olunubmu? Cəsarətlə demək olar ki, yox. Fəhlələrin əməyini neftdən daha çox mənfəət götürən cənablar daha da istismar edirlər. Biz bu qurultaydan fəhlə məsələsinin fəhlələr üçün sərfəli tərzdə həll edildiyini eşitmək istərdik... fəhlələr 1200 rubl alırlar. Bu məbləğ çörəyə belə çatmır. Amma fəhlələr “Müsavət”-in ardınca gedirlər. Möhkəm inanırlar ki, “Müsavət” onların iqtisadi vəziyyətini yaxşılaşdıracaqdır. “Fəhlələr arasında müxtəlif xəstəliklərin tüğyan etməsindən, Nikolay dövrünün xəstəxanalarının belə onlar üçün bağlandığını, şüşəsiz pəncərələri olan kazarmalarda yaşayan fəhlələrin həyatının normallaşması nəcətini neft sənayeçilərinin tədbir görməyəcəyi təqdirdə hökumətin üzərinə qoyurdu: “Hökumət özünün son sözünü deməli və bütün neft mədənlərini əlinə almalıdır”. Mədən rayonu fəhlələrinin təmsilçisi olan Cavad bəy qurultayda dəmiryol fəhlələrinin adından da ətraflı məruzə etmişdi. Bir müddət onlarla işlədiyindən (hələ yazda bu barədə parlamentə məktub göndərmişdi. 3 aprel 1919-cu il iclasında sədr Həsən bəy Ağayev bildirmişdir: “Parlament üzvü Cavad bəy Məlikyeqanovun bir məktubu varid olmuşdur. Məlikyeqanov dəmiryol qulluğunda olduğunu bildirir”) güzəranlarına yaxından bələd idi: “Dəmiryolçular çörəyin girvəngəsini 5 rubla alırlar, amma bu çörəyə o qədər küləş və qum qatırlar ki, onu yemək belə mümkün olmur” [1].

Azərbaycan parlamentində fəhlə hüququnun mövcud siyasi-iqtisadi şərtlər daxilində ardıcıl müdafiəçisi Cavad bəy olmuşdur. Parlamentin fəaliyyətinin ilk günlərində, üçüncü iclasda hökumət qulluqçularının, parlament xadimlərinin məvacib smetası müzakirə edilərkən fəhlənin dolanışığını ilk dəfə yada salan o idi: “Burada möhtərəm parlament əzası hamı artıq vermənin tərəfdarıdır. Biz də bununla şərikik. Fəqət, bunu nəzəri-ətibarə almalıyıq ki, bütün fəhlələr əziyyət altında yaşayırlar. Biz hökumət qulluqçularına artıq verməklə iş artmaz. Bir fəhlə komisyonu təşkil edilməlidir ki, bunların hamısının dərclərini nəzərə alsın”. Sol partiya təmsilçilərinin radikal çıxışlarına rəğmən

parlamentin fəhlə komissiyasına seçkilərin nəticəsi belə olur: “Məlikyeqanov 36, Heybətqulu 32, Məmməd Əmin Rəsulzadə 30, Qaraşov 28, Əliheydər Qarayev 27...” [7]. Əmək nazirliyinin nəzdində yaradılan və haqqındakı qanun layihəsi 1919-cu il martın 10-da Parlament tərəfindən təsdiq edilən fəhlə məsələsi üzrə Xüsusi Müşavirənin tərkibinə C.Məlikyeqanov da daxil edilmişdi.

Lakin 1919-cu ilin yayında gənc demokratik respublikanın cənub regionunda gərgin vəziyyət yarandı. Denkin dəstələri polkovnik İlyəşevin rəhbərliyi ilə Lənkəranda hakimiyyəti ələ keçirdilər və onu Rusiyaya birləşdirmək istəyirdilər.

Yerli əhali müxtəlif xarici qüvvələrin silahlı birliklərinin özbaşnalıqlarından əziyyət çəkirdilər, iş artıq qanunsuz “respublikalar” yaratmağa qədər gedib çıxmışdı. Cavad bəy rahat, hər şeyi yerində olan bölgəyə yox, Cümhuriyyət rəhbərliyi tərəfindən Azərbaycanın müstəqilliyini istəməyən müxtəlif siyasi və hərbi qüvvələrin meydan suladıqları vətən torpağının bir guşəsinə qayda-qanun yaratmağa göndərildi. Və o da əsl qurucu kimi bu şərəfli işin öhdəsindən layəqətlə gəldi, Azərbaycanın cənub hissəsində rus-erməni və bolşevik dəstələrin darmadağın edib burada Cümhuriyyət qanunlarını və hakimiyyətini bərqərar elədi.

Gənc Azərbaycan Cümhuriyyəti bütün bölgələrdə nəzarəti bərpa edənə qədər həm Qarabağda, həm də Lənkəran qəzasında özbaşnalıqlar olmuşdu. Qarabağdakı məsələlərin kökü aydındır. Lənkəran qəzasında isə Kolçakın, Denikin və bolşeviklərin hərbi qüvvələri buranı talan edib, insanlara zülm verirdilər. Azərbaycan Respublikası Hərbiyyə Nazirliyinin Baş Qərargahının operativ kəşfiyyat idarəsinin məlumatında yazılır: “Lənkəranda bolşeviklərin 1200-dən 1500-dək silahlı adamı var. Bunlar əsasən Birinci dünya müharibəsində iştirak etmiş ruslar və ermənilərdir. İkinci qüvvə isə denikinçilərdir” [8].

Bu qüvvələr Azərbaycanın ayrılmaz parçası olan Lənkəran qəzasında meydan sulayırdılar və hərəsi də bir “respublika” yaratdığını elan etmişdilər. Bundan əziyyət çəkənlər isə təbii ki, yerli əhali idi. Cümhuriyyət ordusunun Lənkəran qəzasında qayda-qanun yaratmasına qədər bu bölgədə milli hökuməti tanımayan qüvvələr ağalıq edirdilər. Qanunsuz olaraq yaratdıqları Muğan Muxtar Respublikasına İllarion Talixadze, Timofey Ulyantsev, Nikolay Tutuşkin kimi denikinçilər, digər Talış Sovet Respublikasına isə bolşevik David Çirkin, Terentiy Suxorukin, Nikolay İlyəşeviç rəhbərlik edirdilər.

Gənc Azərbaycan Cümhuriyyəti təbii ki bu durumla barışa bilməzdi və təcili tədbirlər görülməliydi. Hərb Naziri Səməd bəy Mehmandarovun Lənkəran uyezdinin əhalisinə ünvanlanmış çağırışından oxuyuruq: “Vətəndaşlar, Azərbaycan Respublikası Hökumətinin iradəsilə mən Lənkəran uyezdində vətəndaş müharibəsinin qarşısını almaq, orda qayda-qanun yaratmaq, sizləri qatillərdən xilas etmək üçün dəstə göndərirəm. Azərbaycan ordusu heç bir milli və dini ayrı-seçkiliyə yol vermədən Lənkəran uyezdinə qanunçuluq və ədalət gətirəcək, Silahlı qüvvələrin himayəsilə bölgədə tezliklə əmin-amanlıq bərpa olunacaq. Hər bir silahlı müqavimət ölüm hökmü ilə cəzalandırılacaq və orduya belə hallara qarşı amansız davranmaq əmri verilib. Öz növbəmdə həmçinin dəstənin rəisinə dinc əhaliyə qarşı heç bir zorakılığa yol verilməməsini tapşırıram”. Artıq 1919-cu il avqust saylarında “Azərbaycan” qəzeti məlumat verirdi ki, Lənkəran və Muğan bölgəsi Azərbaycan ölkəsinə tam tabe etdirildi: “Lənkəran avanturası qansız, sülh yolu ilə ləğv edildi” [3].

Beləliklə, general Səlimovun komandiri olduğu dəstə Lənkəran general-qubernatoru Cavad bəy Məlikyeqanovun rəhbərliyi ilə çoxdan bəri nizamsızlıqdan cana doymuş bölgəyə daxil olur və qısa müddətə həm bolşevikləri, həm də denikinçiləri buradan qovub çıxarır. 1918-20-ci illərdə Azərbaycan Milli Ordusunun görkəmli hərbiçilərindən olan İsrəfil bəy İsrəfilbəyovun xatirələrindən oxuyuruq: “General Səlimovun komandanlığı ilə Prişibdən Lənkərana qədər təntənəylə keçid eləyən Azərbaycan ordusu yerli əhali tərəfindən “Yaşasın!” sədaları ilə qarşılanırdı”.

C.Məlikyeqanovun yanında olmuş ingilis missiyasının vasitəçiliyi ilə 1919-cu il avqustun 15-də “Muğanın Azərbaycan hakimiyyətini tanıması haqqında barışıq şərtləri” imzalandı. Sənədi müsavat hökumətinin təmsilçiləri simasında C.Məlikyeqanov və T.Məmmədov imzalamışdır. Lənkəran və Muğanın general-qubernatoru səlahiyyətilə Cavad bəy bütün diyarda hərbi vəziyyət elan etdi [2].

Beləliklə, Cavad bəyin general-qubernatorluğu ilə Azərbaycanın bu qədim yurd yerində də dinclik və əmin-amanlıq bərqərar olur. Həqiqətən Məlikyevqanov heç bir siyasi məqsəd güdmədən, firqəçiliyə yol vermədən həmişə haqqın və ədalətin yanında olub. Onun Lənkərana general-qubernator təyin edilməsində xarakterinin məhz bu xüsusiyyətləri rol oynamışdır. Cümhuriyyət rəhbərliyi bildirdi ki, Cavad bəy heç vaxt haqqı nahaqqın ayağına verməz və Lənkəran quberniyasında asayişin təmin olunması üçün canını belə fəda edər.

Rusiya inqilabının üçüncü ildönümü münasibətilə Müsvat partiyasının təşkil etdiyi böyük mitinqdə də Cavad bəy inqilabın ən müqəddəs şüarları olan-xalqların azad təyini-müqəddərat və müstəqil yaşamaq prinsipləri haqqında çıxış idi. Mitinqin keçirildiyi “Türk ocağı” binasında 1920-ci ilin aprelin 8-də Bakı Mədən rayonu müsəlman fəhlələrinin konfransı keçirildi. Hər 25 nəfərə bir mandat hesabı ilə bütün mədəni rayonunun həmkarlar ittifaqlarının 700-dək nümayəndəsi konfransda iştirak edirdi.

Konfrans Mərkəzi həmkarlar ittifaqının sədri C.Məlikyevqanovun nitqi ilə açıldı. Cavad bəy müsəlman fəhlələrinin marağını qorumağı bacaran, xalqların öz müqəddəratını azad təyin etmə və Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi prinsiplərinə cavab verən ali fəhlə orqanını təşkil etməyin zəruriliyini izah edirdi. Konfransda təsis edilən Mərkəzi Həmkarlar İttifaqları Şurası Sovet Rusiyasına münasibətə dair qətnamə qəbul etmişdir: “Hər xalqın azadlığı ona əzizdir, o uzunsürən və çətin mübarizədən sonra əldə edilərsə xüsusən əzizdir...”

Azərbaycan xalqına münasibətdə öz siyasətini müəyyənləşdirmək və müstəqilliyimizi tanımaq haqqında bizim sualımıza qəti cavab vermək xahişi ilə Rusiya proletariyatına və Sovet hökumətinə müraciət edirik... Onların arasında qəsbkarlıq meyilləri qalib gələrsə və üzərinizə hərblə gəlmək qərarı alınarsa biz öz növbəmizdə, ürək ağrısı ilə öz suveren hüquqlarımızın müdafiəsi üçün silaha sarılmağa məcbur olacağıq” [1].

Lakin 1920-ci il aprel çevrilişindən sonra C.Məlikyevqanov 1920-ci il mayın 11-də həbs edilmiş, ittiham aktı sübuta yetirilmədiyindən iyulun 19-da azad olunmuşdur. Növbəti dəfə Cavad bəy 19 sentyabr 1920-ci ildə komissar Nersesovun əmri ilə nəzarət altına alınır və bir neçə ay saxlandıqdan sonra 1921-ci ilin əvvəllərində həbsdən azad edilir. Cavad bəyin bu azadlığı da çox uzun sürməmişdir. O, 21 iyun 1923-cü il tarixdə 230 sayılı orderlə növbəti dəfə həbs edilmiş və 40 gün sonra yenidən azad olunmuşdur.

Cavad bəy Rza bəy oğlu Məlikyevqanovun bu istintaq materiallarını nəzərdən keçirərkən məlum olur ki, o, Azərbaycan Fövqəladə Komissarlığı tərəfindən verilən orderə əsasən həbs edilib. Hələ növbəti həbsdən öncə bir çox şəxslər kimi Cavad bəy Məlikyevqanovun da adı xüsusi göstərişlə məhbuslar tərəfindən məcburi olaraq hallandırılır və əleyhinə sənədlər toplanırdı. Həmçinin agenturanın 09.06.1923-cü il tarixli məlumatına görə, bolşevik hökumətinin Cavad bəy Məlikyevqanovu günahlandırmaqda məqsədi onun keçmiş müsavətçi kimi 1919-cu ildə Lənkəranda general-qubernator olması idi.

Aprel işğalından sonra o, ümumiyyətlə, 6 dəfə həbs edilmişdir. Sovet hakimiyyəti illərində tikiinti trestində, əmək birjasında çalışmışdır. Respublika Xalq Əmək komissarlığı qaçqınlar şöbəsinin rəisi, 1927-28-ci illərdə neft məhsulları satışı idarəsinin rəisi vəzifələrində işləmiş, N.Nərimanov adına Bakı Sənaye Texnikumunun təsərrüfat hissəsinə başçılıq etmişdir. Gizli “Müsavət” partiyasının üzvü ittihamı ilə 1931-ci ildə həbs edilərək, 10 il müddətinə uzaq şimala sürgün edilmişdir. Sürgündən həyat yoldaşı Məryəm xanım Bayraməlibəyova-Məlikyevqanovaya göndərdiyi məktublarında yazırdı: “...Mən öz xalqımı, Azərbaycanımı çox sevirəm. Həyatımı, varlığımı onlarsız təsəvvür edə bilmirəm” [1].

M.C.Bağırov 1923-cü ildə Azərbaycan fəvqəladə komissarı olanda hər dəfə Cavad bəy Məlikyevqanovu təqib etmiş və bu ailəni işgəncələrə məruz qoymuşdur. Bu azmış kimi, M.C.Bağırov respublikanın katibi təyin olunduqdan sonra da - 1937-ci ildə Cavad bəyin həyat yoldaşı Məryəm xanımı həbs etdirmiş, qardaşı Bəhram bəy isə onun “fəaliyyətinin” qurbanına çevrilmişdir. Respublika katibi M.C.Bağırov tərəfindən belə amansız təqiblərə məruz qalmasında Məlikyevqanovlar hansı suçun sahibi idi?

Azərbaycan SSR Dövlət Siyasi İdarəsinin təhlükəsizlik üzrə əməkdaşı A.Quliyev tərəfindən

təqdim olunan 10 iyun 1930-cu il tarixli qərarda bildirilir ki, Cavad bəy Rza bəy oğlu Məlikyeqanov vaxtilə qeyri-leqal antisovet qrup ilə sıx əlaqə yaratmış, həmin təşkilatla birgə fəaliyyətdə olmuşdur. Ona görə də o, Azərbaycan SSR Cinayət Məcəlləsinin müxtəlif maddələri ilə təqsirli bilinir.

Artıq 11 fevral 1930-cu ildə Azərbaycan SSR Dövlət Siyasi İdarəsi tərəfindən Cavad bəy Məlikyeqanovun evində axtarış aparılması və onun həbs edilməsi üçün 129 sayılı order yazılır.

Daha sonra - 1930-cu ildə sonuncu dəfə həbs edilən Cavad bəy Məlikyeqanovun ittihamnaməsi aşağıdakı şəkildə tərtib edilir:

Dövlət Siyasi İdarəsinin Şərq şöbəsinin səlahiyyətçisinin qənaətinə görə C.Məlikyeqanov 10 iyul 1930-cu il tarixli istintaqında fikrini aşağıdakı şəkildə bildirməli olur:

“Mən özümün siyasi görüşlərimdən sonra prinsip və baxışlarımı əminliklə aşağıdakı şəkildə bölüşürəm:

1. Azərbaycan idarələrində ÜİK(b) Partiyasının XII qurultayında həyata keçməyən milli məsələlərə dair türkçülük əsas yer tutur.

2. Kənd təsərrüfatında, kollektivləşmədə metod və sürətə qarşıyam.

3. Müəyyən müddətə qədər xırda mülkiyyətçiliyin saxlanılmasına tərəfdaram.

4. Azərbaycan türk millətlərinin köçürülməsi; məsələn, aztorpaqlı Qarabağ kəndlilərini Muğana köçürmək olar. Lakin Azərbaycan türk kəndlilərinin RSFSR-in başqa vilayətlərinə köçürülməsinin əleyhinəyəm” [3].

Uzun, cansıxıcı dindirilmələrdən, işgəncələrdən sonra C.Məlikyeqanovun işində cinayət tərkibinin kifayət qədər sübut olmadığı müəyyənənmiş və onun 1002 sayılı istintaq işi dayandırılaraq Azərbaycan Dövlət Siyasi İdarəsinin əməkdaşlarının birgə iclasında qərara alınmalı olmuşdur. C.Məlikyeqanov antisovet təbliğatına görə müqəssir bilinərək müddətinə Kareliya MSSR-ə sürgün edilmişdir [2].

Qeyd edək ki, Azərbaycanda bolşeviklərin nifrət etdiyi ən əsas partiya “Müsavat” idi ki, onun üzvləri ya güllələnir, ya Rusiyanın insan ayağı dəyməyən şaxtalı çöllərinə sürgünə göndərilir, ya da ən yaxşı halda vətəndən didərgin salınırdı.

C.Məlikyeqanov hələ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Lənkəranda işləyərkən Azərbaycanın ilk folklorşünas alimi, maarifpərvər Teymur bəy Bayraməlibəyovla tanış olur. “Müqəddəs Nina” məktəbini qızıl medalla bitirmiş, sonralar bir çox məsul vəzifələrdə çalışmış Teymur bəyin qızı Məryəm xanımla Cavad bəy 1919-cu ildə ikinci dəfə ailə həyatı qurur. Bu nikahdan 1923-cü ildə Azərə, 1926-cı ildə Taliyə, 1929-cu ildə isə Asiman adlı üç qızı dünyaya gəlir. Amma xoşbəxt günlər bu ailə üçün çox sürmür. Cavad bəy həbs edildəndən sonra nəinki həyat yoldaşı Məryəm xanım, hətta bütün ailə üzvləri təqiblərlə üzləşirlər.

Azərbaycanın ilk qadın maarifçilərindən olan Məryəm xanım 1898-ci ildə Lənkəranda anadan olub. Lənkəranda yeganə qadın pedaqoq olan Məryəm xanım savadsızlığa qarşı mübarizə aparıb, qızları, qadınları mədəni və ictimai həyatda fəal olmağa səsləyib.

Məryəm xanım Bayraməlibəyova ibtidai təhsilini 1905-ci illərdə Bakıda H.Z.Tağıyevin “Mü səlman-rus” məktəbində, orta təhsilini isə “Müqəddəs Nina” qız məktəbində alıb. Sonra oxumağa böyük maraq göstərən Məryəm xanım ali təhsil almaq üçün Moskvaya gedib tibb institutuna qəbul olunub. Lakin o dövrdə maddi vəziyyəti ağır olan bu gənc qız çox böyük çətinliklərlə qarşılaşıb. O, kömək üçün neft sahibkarı Murtuza Muxtarova müraciət edib. Muxtarov onun müraciətini cavabsız qoymayaraq Məryəm xanıma təqaüd verməyə başlayıb. Məryəm xanım bununla xatirələrində yazır: “... Lakin Moskvada 2 aydan artıq qala bilmədim. İnqilabın başlanması ilə əlaqədar Bakıya qayıtdım. Vətənə döndükdən sonra Bakıda qalmaq üçün hər cür imkanın olmasına baxmayaraq, Məryəm xanım Lənkərana gəlir. Burada qızları çox çətinliklə bir yerə toplayıb məktəb açır. Gənc müəllim ev-ev, qapı-qapı gəzərək məktəbə 9-12 uşaq toplaya bilir. 1918-ci ildə Lənkəranda ilk qız məktəbi açılır. Məryəm xanım isə həmin məktəbin müdiri olur.

1921-ci ildə Məryəm xanım Bakıya köçür və müəllim işləməklə bərabər həmkarlar ittifaqında çalışmağa başlayır. 1921-1923-cü illərdə Bakıda Qara Şəhərdə Həmkarlar İttifaqının təcrübə məktəbində işləyir. 1921-ci ildən 1924-cü ilədək o, ayrı-ayrı məktəblərdə, seminarlarda, texnikumlarda Həmkarlar İttifaqı katibi vəzifəsində çalışır. İctimai işlərdə yaxından iştirak edən Məryəm xanım 1925-ci ildə Bakıda Azərbaycan Müəllimlərinin I Qurultayının nümayəndəsi olur.

M.Bayraməlibəyova ali təhsil almağı çox arzulayıb. Elə buna görə də o, 1927-ci ildə Bakı dövlət Universitetinin hüquq fakültəsinə daxil olur, dörd ildən sonra həmin təhsil ocağını fərqlənmə diplomu ilə başa vurur [1].

M.Bədəlbəyovanın pedaqoji və ictimai fəaliyyəti 1937-ci ilə qədər davam edir. Belə ki, Cavad bəy Məlik Yeqanovun Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamentinin üzvü olması və “xalq düşməni” damğası ilə sürgün edilməsindən sonra onu da dinc buraxmırlar. 1937-ci il noyabrın 15-də NKVD əməkdaşları Məryəm xanımı yaşadığı mənzildə həbs edirlər.

Məryəm xanım özünə və ailəsinə qarşı törədilən bu haqsızlığa dözməyərək 1937-ci ildə Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri M.İ.Kalininə məktub yazmalı olur. Məktuba müsbət cavab gözləyən Məryəm xanım 14 noyabr 1937-ci il tarixdə Azərbaycan Dövlət Siyasi İdarəsi tərəfindən evində axtarış aparılması və həbs edilməsi ilə bağlı 2677 sayılı orderlə üzləşir.

Sonradan Məryəm xanım Məlikyeqanova Arxangelskə sürgün edilir. Burada iki gözü tutulan Məryəm xanım bir müddət Moskvada məhbuslar xəstəxanasında müalicə olunduqdan sonra Qazaxıstana göndərilir. 1948-ci ildə 10 illik həbs cəzasını çəkəndən sonra isə Bakıya qayıdır. Lakin iki gözündən kor olmasına baxmayaraq, Məryəm xanımın Bakıdakı ata evində yaşamasına da icazə vermirilər və o, Gəncədə məskunlaşmaq məcburiyyətində qalır [9].

Məryəm xanımın qızı Təliyə xanım Tibb İnstitutunu bitirdikdən sonra təyinatı o zaman “qapalı şəhər” sayılan Daşkəsənə verilir. Orada Fərrux adlı bir mühəndislə tanış olan Təliyə xanım onunla ailə qurur.

Nəhayət, 1956-cı ildə Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsi üzrə məhkəmə kollegiyasından İmanov, Quliyev, Musayev və prokuror Hacıyevin imzası ilə Məryəm xanım Bayraməlibəyova- Məlikyeqanovaya, elə həmin ildə həyat yoldaşı Cavad bəy Rza oğlu Məlikyeqanova Kareliya MSSR Ali Məhkəməsi tərəfindən bəraət verilir.

Bu bəraətdən sonra Bakıya gələn Məryəm xanım ömrünün sonuna qədər övladlarının yanında yaşayır və 1987-ci ildə 89 yaşında dünyasını dəyişir.

Cavad bəyin kiçik qızı Asiman xanım atası haqqında məlumat almaq üçün Azərbaycan SSR prokuroruna müraciət edir. Respublika prokurorunun müavini İ.İ.İsmayılov tərəfindən imzalanmış cavab məktubunda isə məhkəmənin Cavad bəyə qarşı ölüm hökmü çıxartdığı və ona 09.12.1937-ci ildə “güllələnmə” verildiyi bildirilir [8].

Bir sıra internet forumlarında və saytlarda Cavad bəyin başqa millətin nümayəndəsi olmasıyla bağlı müxtəlif fikirlər yazılır. Bunu da əsasən onun soyadındakı “Yeqanov” sonluğu ilə əlaqələndirirlər. Tədqiqatçı-jurnalist İlham Tumasın araşdırmalarına görə “Yeqanov” soyadının analizi göstərir ki, soyadın “Yeqa” hissəsi sırf türkdilli xalqlara aid bir sözdür. Bu söz Uralda keçə dərisindən kürkə deyilir. Altayda da eyni mənəni daşıyan “yeqa” sözündən, belə güman olunur ki, “Yeqanov” soyadı əmələ gəlib və yəqin ki, kürk geyən insanın ləqəbindən yaranıb. Rus adlarının ensiklopedik lüğətində də maraqlı bir məqam var. Rus müəlliflər özləri də etiraf edirlər ki, bu soyadın 50 faizi rus mənşəli olsa da, 35-40 faizi tatar, başqırd və buryat xalqlarının dilində var. Qalan faizlər isə çox kiçik olmaq şərti ilə ukraynalılara, belaruslara və bolqarlara aiddir. “Yeqanov” soyadının fotosemantik analizinə gəldikdə isə onun 9 fotosemantik əlaməti daha çox nəzərə çarpır. Bunlar kişilik, cürətlilik, böyüklük, möhtəşəmlik, yaxşılıq, sadəlik, gözəllik, güclülük, nəhənglikdir [7].

Cavad bəy Məlikyeqanov zəhmətkeşliyi, xalqa yaxınlığı, ədalətliliyi seçilən ictimai-siyasi xadim, bacarıqlı rəhbər və qayğıkeş ata olmaqla bərabər həm də öz elini, Vətəninə sevmə alovlu bir türk oğlu, vətənpərvər şəxsiyyət idi.

Açar sözlər: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, həmkarlar, bolşevik, milli istiqlal, fəhlələrin birliyi, C.Məlikyeqanov

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Aslan K. Müstəqilliyimizə imza atanın faciəsi / “Füyuzat” jurnalı, 2014, №3(77)
2. Babayev A. Lənkəran qəzasının general-qubernatoru. “Ülfət” qəzeti, Bakı, 2017, 30 iyun
3. Əhmədova F. Böyük terrorun qurbanı. “Ülfət” qəzeti, Bakı, 2000, 25 may

4. Həsənov V.S., Mehdiyev Ə.B. Azərbaycan həmkarlar ittifaqlarının tarixi. Bakı: Azər SC, 2005, 451 s.
5. Qaraşov H.T. Həmkarlar ittifaqları hərəkatının əsasları. Bakı: Avropa, 2015, 448 s.
6. Маниева Р.С. Основы профсоюзного движения. Баку: Авропа, 2012, 244 с.
7. Tumas İ. Fəhləlikdən general-qubernatorluğa, nazirliyə, sürgünə, güllələnməyə gedən yol. <http://news.lent.az/news/65469> 11.05.2011
8. www.ahik.az
9. www.wikipedia.az

Зейнаддин Шабанов

ПРОФСОЮЗЫ В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ И ПАТРИОТИЗМ ДЖАВАД БЕК МАЛИКЙЕГАНОВА

Резюме

В статье освещается роль профсоюзов в правлении Народной Республики, анализируется сложная ситуация. Отмечается, что в тот период профсоюзы, в составе которых преобладали большевики не принимали решения национального правительства, создавали дополнительные проблемы новому правительству, митингами наносили ущерб предпринимателям, углубляли экономический кризис, проводили советско-российскую пропаганду. Подчеркивается роль Джавад бек Маликйеганова, который руководил центром профсоюзов, поддерживая национальное правительство, рабочий класс приложил усилие для укрепления независимой республики. Здесь уделяется внимание к образу жизни, его патриотизму и самоотверженности.

Ключевые слова: Азербайджанская Демократическая Республика, профсоюзы, большевики, национальная независимость, объединение рабочих, Джавад бек Маликйеганов

Zeynaddin Shababov

TRADE UNIONS IN THE PERIOD OF AZERBAIJAN DEMOCRATIC REPUBLIC AND PATRIOTISM OF JAVAD BEY MALIKYEGANOV

Summary

The article highlights the role of trade unions in the period of Azerbaijan Democratic Republic, analyzes the difficult situation. It is noted that during the period of the trade unions, Bolsheviks did not take decisions of the national government, created additional problems for the new government, damaged to entrepreneurs with rallies, deepened the economic crisis, carried out Soviet-Russian propaganda. The article emphasizes the role of Javad bey Malikeyganov, who headed the center of trade unions, supporting the national government, it also notes that the working class made an effort to strengthen the independent republic. Attention is paid to the way of life, its patriotism and selflessness.

Keywords: Azerbaijan Democratic Republic, trade unions, bolsheviks, national independence, association of workers, Javad bey Malikeyganov